

Гапон В. В.

кандидат педагогічних наук, начальник відділу освітнього інформаційного забезпечення ДНУ «Інститут освітньої аналітики», Київ, Україна, garon@mon.gov.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7521-5450>

Цоколенко Є. П.

науковий співробітник сектору галузевої статистичної звітності відділу освітнього інформаційного забезпечення ДНУ «Інститут освітньої аналітики», Київ, Україна, tsokolenko@mon.gov.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1299-4316>

СТАН ТА РОЗВИТОК МОВНОГО СЕРЕДОВИЩА У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ В СЕГМЕНТІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті розглянуто питання функціонування мов навчання в навчально-виховному процесі в закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО). Для цього проаналізовано сучасні нормативно-законодавчі акти з окресленої проблематики, визначено освітні показники, що характеризують стан і тенденції розвитку мовної освіти. Досліджено соціально-демографічні фактори, зокрема кількість мов, їх регіональне розташування, число закладів та учнів, які навчаються державною мовою, мовами національних меншин, корінних народів. Простежено розподіл ЗЗСО за мовами навчання й учнів у цих закладах за категоріями: навчання проводиться виключно однією мовою; навчання проводиться двома мовами та більше; мова вивчається як предмет, факультативно або в гуртках. Аналіз статистичних даних за мовами навчання виконано на національному рівні, в розрізі регіонів і типу місцевості (міські поселення, сільська місцевість) за 2004/2005–2020/2021 н. рр. Проведено розрахунок та аналіз частки денних ЗЗСО й контингенту учнів, що навчаються українською та іншими мовами (румунською, болгарською, угорською, молдовською, кримськотатарською та ін.). На підставі аналізу комплексу освітніх показників доведено утвердження й поширення функціонування в нашій країні української мови. Результати аналізу можна використовувати для визначення рівня впровадження української мови в освітній процес, ролі мов національних меншин і корінних народів, що забезпечуватиме вироблення державної мовної політики та допомагатиме знаходженню шляхів до мовної інтеграції в Україні.

Ключові слова: загальна середня освіта, державна мовна політика, освітні показники про мови навчання, українська мова, мови національних меншин, мови корінних народів, заклади загальної середньої освіти, контингент учнів.

JEL classification: I21, I23, Y10.

DOI: 10.32987/2617-8532-2021-4-89-104.

На сучасному етапі розвитку держави актуальність вказаної теми зумовлена складними процесами розбудови незалежної України та необхідністю творення української політичної нації, навчання й виховання нового покоління. Вітчизняна

система загальної середньої освіти зазнала суттєвих реформ, пов'язаних із трансформаційними перетвореннями в мережі закладів, контингенті учнів, чисельності вчителів, а також у системі мовного навчання учнів.

© Гапон В. В., Цоколенко Є. П., 2021

У Законі України «Про освіту» наголошується, що метою загальної середньої освіти є всебічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення й навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, відповідальності, трудової діяльності і громадянської активності. Досягнення цієї мети забезпечується шляхом формування ключових компетентностей, необхідних кожній сучасній людині для успішної життєдіяльності, таких як вільне володіння державною мовою та здатність спілкуватися рідною (в разі відмінності від державної) й іноземними мовами [1].

Законом України «Про повну загальну середню освіту» визначено, що мовою освітнього процесу в ЗЗСО є державна мова, яка вивчається здобувачами освіти відповідно до державних стандартів. При цьому кожному учневі гарантується право на здобуття повної загальної середньої освіти державною мовою в державних, комунальних і корпоративних закладах освіти, що забезпечується шляхом організації викладання всіх навчальних предметів (інтегрованих курсів) державною мовою [2].

Основна ідея Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» полягає в захисті права українських громадян на отримання інформації й послуг державною мовою, наповненні державного статусу української мови реальним змістом, підтримці її як одного з найважливіших чинників української ідентичності, національної безпеки та державної єдності [3]. По-

ряд із цим постає нагальна потреба у формуванні й реалізації виваженої, цілеспрямованої державної мовної політики, що забезпечувала б розвиток і функціонування мов етнічних меншин та корінних народів.

Законом України «Про корінні народи України» кримських татар, караїмів і кримчаків визнано корінними народами в Україні та визначено, що корінний народ України – це автохтонна етнічна спільнота, яка сформувалася на території України, є носієм самобутньої мови і культури, має традиційні, соціальні, культурні або представницькі органи, самоусвідомлює себе корінним народом України, становить етнічну меншість у складі її населення та не має власного державного утворення за межами України. Освітні й мовні права корінних народів України полягають у праві створювати свої заклади освіти чи співпрацювати із закладами освіти всіх форм власності з метою забезпечення вивчення мови, історії, культури відповідного корінного народу та навчання мовою відповідного корінного народу [4].

Національними законодавчими актами особам, що належать до національних меншин або корінних народів України, гарантується право на навчання в комунальних закладах освіти для здобуття початкової чи загальної середньої освіти, поряд із державною мовою, мовою відповідної національної меншини чи корінного народу, яке реалізується шляхом створення окремих класів (груп) із навчанням мовою відповідної національної меншини або корінного народу поряд із державною мовою та не поширюється на класи (групи) з навчанням державною мовою.

Міністерством освіти і науки України розроблено та доведено до місцевих органів виконавчої влади Методичні рекомендації про навчання мовами корінних народів, національних меншин у класах закладів загальної середньої освіти та особливості вивчення мов і літератур корінних народів, національних меншин у 2020/2021 навчальному році. У цьому нормативно-правовому документі роз'яснюються механізми вдосконалення підходів до використання державної мови й мов корінних народів, національних меншин, інших мов в освітньому процесі.

Джерельний пошук і аналіз наукових статей свідчать, що вітчизняні вчені розглядають у своїх працях різні аспекти розвитку й функціонування української та інших мов у сучасних умовах. Зокрема, актуальні проблеми мовної політики та мовної ситуації в Україні за часів незалежності досліджували Г. Євсєєва [5], В. Карлова [6], І. Лопушинський [7; 8], Ю. Макарець [9], С. Романюк [10], Г. Стечак, С. Ягело [11], Ю. Чередник [12] та ін. У цих працях переважно висвітлено питання формування й реалізації державної мовної політики, проведено аналіз законодавчих актів із цієї проблематики за 30 років незалежності України.

Так, Ю. Макарець аналізує основні ознаки державної мовної політики України в період незалежності та наголошує, що забезпечення мовних інтересів суспільства належить до ключових питань національної безпеки держави, тож уряд, розробляючи законодавчі акти з цього питання, повинен враховувати як національні інтереси, так і потребу в підтриманні мовного балансу [9].

Ю. Чередник розглядає мовне питання як фактор збереження цілісності держави, інструмент, що надає можливість виявляти волю народу в цілому та кожному громадянину окремо, як елемент здійснення державного управління. Науковець підкреслює, що основними завданнями мовної політики є ліквідація неграмотності, вибір і встановлення державної (офіційної) мови, визначення місця, ролі та сфер впливу інших мов стосовно державної. У його праці обґрунтовуються соціально-демографічні фактори, котрі впливають на процес вироблення державної мовної політики: кількість мов, чисельність учнів, кількість шкіл, географічне «розташування мови» [12].

У свою чергу, І. Лопушинський у своїх публікаціях зазначає, що питання формування та реалізації державної мовної політики в галузі освіти України вивчалось лише фрагментарно й не було предметом комплексного наукового дослідження. Він наголошує, що переважна частина праць написана авторами-філологами та істориками, які висвітлюють формування й реалізацію державної мовної політики лише побіжно. Здебільшого поза їхньою увагою залишаються питання впливу мовного чинника на перебіг процесу мовної підготовки на всіх рівнях освіти, реформування мовної освіти у вітчизняних освітніх закладах відповідно до європейських стандартів, створення правової бази утвердження в освіті української мови як державної, мов національних і регіональних меншин, стану україномовної освіти в діаспорі, становлення адекватної сучасним потребам суспільства мовної політики в галузі освіти. Учений

підкреслює, що, з огляду на умови євроінтеграції та серйозність мовної ситуації, яка склалася в Україні впродовж усіх років незалежності, назріла нагальна потреба в повноцінному аналізі вказаних проблем, вивченні особливостей формування й реалізації державної мовної політики в системі освіти [7; 8].

С. Романюк акцентує увагу на тому, що українська мова та мова окремих національних меншин (угорська, кримськотатарська, румунська, молдовська) не є близькоспорідненими й тому потребують особливої методики викладання. Ці мови мають не тільки різні граматичні системи, фонетичний і словниковий склад, словотворчі особливості, а й інший алфавіт – латиницю [10].

Отже, проведений аналіз наукових джерел свідчить, що серед нерозв'язаних частин проблеми поки що залишається дослідження мовної освіти в контексті аналізу освітніх показників, які характеризують динаміку перетворень у процесі реформування освіти, виявлення чинників задоволення мовних потреб різних груп населення. Авторами цієї наукової праці досліджувалися питання створення інформаційно-аналітичного забезпечення у сфері загальної середньої освіти, розробленого на єдиних методологічних принципах організації статистичного спостереження [13; 14], здійснювалися заходи з підготовки інформаційних бюлетенів за різними напрямками діяльності ЗЗСО, зокрема з питань мовної освіти [15].

Метою статті є порівняльний аналіз у регіональному розрізі освітніх статистичних показників про мови навчання в сегменті загальної середньої освіти.

Цей аналіз ґрунтується на інформації зведеної таблиці № Д-7-8 «Відомості про мови навчання та вивчення мови як предмета в закладах загальної середньої освіти» за 2004/2005–2020/2021 н. рр. Розподіл ЗЗСО за мовами навчання та учнів у них здійснено за такими категоріями: навчання у школі проводиться виключно однією мовою; навчання проводиться двома мовами й більше; мова вивчається як предмет, факультативно або в гуртках.

На початок 2020/2021 н. р. мережа денних ЗЗСО всіх форм власності та підпорядкування охоплювала 14 815 закладів (із них 319 спеціальних), у котрих навчалося 4 191 538 учнів, у т. ч. 42 305 осіб з особливими освітніми потребами. У структурі мережі денних ЗЗСО налічувалося 10 державних закладів, де навчалося 6 009 учнів, а також 28 закладів (4876 учнів) сфери управління інших міністерств і відомств, зокрема Міністерства охорони здоров'я (9 закладів), Державної кримінально-виконавчої служби (2), Міністерства молоді та спорту (2), Міністерства оборони (2), Міністерства культури та інформаційної політики (8), Міністерства внутрішніх справ (1), Державної служби України з надзвичайних ситуацій (1), Міністерства економіки (3 заклади).

Аналіз статистичних даних проводився за мовами навчання в розрізі регіонів і типу місцевості (міські поселення, сільська місцевість) за період 2004/2005–2020/2021 н. рр. У процесі дослідження розраховано частку денних ЗЗСО та частку учнів, які навчалися українською й іншими мовами навчання (російською, румунською, болгарською, угорською,

молдовською, кримськотатарською тощо).

З метою забезпечення утвердження статусу української мови як державної забезпечується розширення мережі закладів освіти з навчанням цією мовою. Для визначення престижу та соціальної значимості державної мови проведено аналіз динаміки загальної кількості денних ЗЗСО (без спеціальних ЗЗСО) і кількості ЗЗСО з українською мовою навчання протягом 2004/2005–2020/2021 н. рр. (табл. 1).

Динаміка частки денних ЗЗСО, у яких учні навчались українською мовою (загалом по Україні, міські поселення, сільська місцевість), протягом 2004/2005–2020/2021 н. рр. показана на рис. 1–3.

Наведені дані свідчать, що загалом по Україні впродовж досліджуваного періоду кількість шкіл, у яких учні навчаються виключно українською мовою, збільшилася на 12,93 %. Найвищий темп зростання (6,03 %) зафіксовано на початок 2014/2015 н. р., що обумовлено подіями, пов'язаними з анексією АР Крим і військовими діями на тимчасово окупованих територіях Донецької й Луганської областей.

Частка шкіл з українською мовою навчання в містах України за досліджуваний період зросла на 28,87 % (див. рис. 2). Протягом 2004–2013 рр. відбувалося поступове збільшення цього показника, на 1,5–2 % щорічно, а на початок 2014/2015 н. р. він зріс на 10,54 %.

Таблиця 1

Загальна кількість ЗЗСО (без спеціальних) і кількість ЗЗСО з українською мовою навчання у 2004/2005–2020/2021 н. рр.

Навчальний рік	Кількість ЗЗСО (без спеціальних), од.			Кількість ЗЗСО з українською мовою навчання, од.			Частка ЗЗСО з українською мовою навчання, %		
	усього	місто	село	усього	місто	село	усього	місто	село
2004/2005	21 033	6739	14 294	17 044	4026	13 018	81,03	59,74	91,07
2005/2006	20 906	6714	14 192	17 075	4119	12 956	81,68	61,35	91,29
2006/2007	20 736	6672	14 064	17 119	4235	12 884	82,56	63,47	91,61
2007/2008	20 543	6641	13 902	17 117	4326	12 791	83,32	65,14	92,01
2008/2009	20 304	6597	13 707	17 044	4400	12 644	83,94	66,70	92,24
2009/2010	19 925	6538	13 387	16 814	4440	12 374	84,39	67,91	92,43
2010/2011	19 653	6486	13 167	16 731	4506	12 225	85,13	69,47	92,85
2011/2012	19 257	6401	12 856	16 446	4476	11 970	85,40	69,93	93,11
2012/2013	19 070	6383	12 687	16 356	4525	11 831	85,77	70,89	93,25
2013/2014	18 699	6343	12 356	16 045	4511	11 534	85,81	71,12	93,35
2014/2015	17 090	5305	11 785	15 696	4332	11 364	91,84	81,66	96,43
2015/2016	16 836	5271	11 565	15 476	4319	11 157	91,92	81,94	96,47
2016/2017	16 365	5253	11 112	15 020	4312	10 708	91,78	82,09	96,36
2017/2018	15 700	5219	10 481	14 414	4320	10 094	91,81	82,77	96,31
2018/2019	15 069	5200	9869	13 838	4335	9503	91,83	83,37	96,29
2019/2020	14 758	5231	9527	13 584	4413	9171	92,04	84,36	96,26
2020/2021	14 486	5270	9216	13 611	4670	8941	93,96	88,61	97,02

Складено авторами за інформацією зведеної таблиці № Д-7-8 «Відомості про мови навчання та вивчення мови як предмета у закладах загальної середньої освіти» за 2004/2005–2020/2021 н. рр.

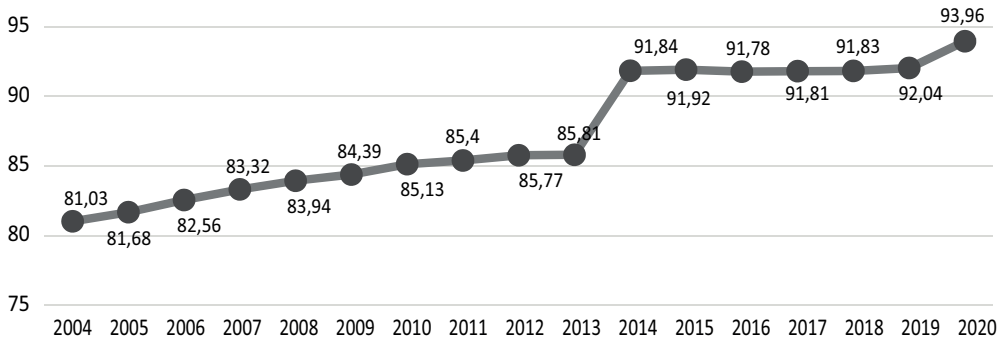

Рис. 1. Частка **денних ЗЗО (без спеціальних)**, у яких учні навчалися українською мовою (загалом по Україні), %

Побудовано авторами за інформацією зведеної таблиці № Д-7-8 «Відомості про мови навчання та вивчення мови як предмета у закладах загальної середньої освіти» за 2004/2005–2020/2021 н. рр.

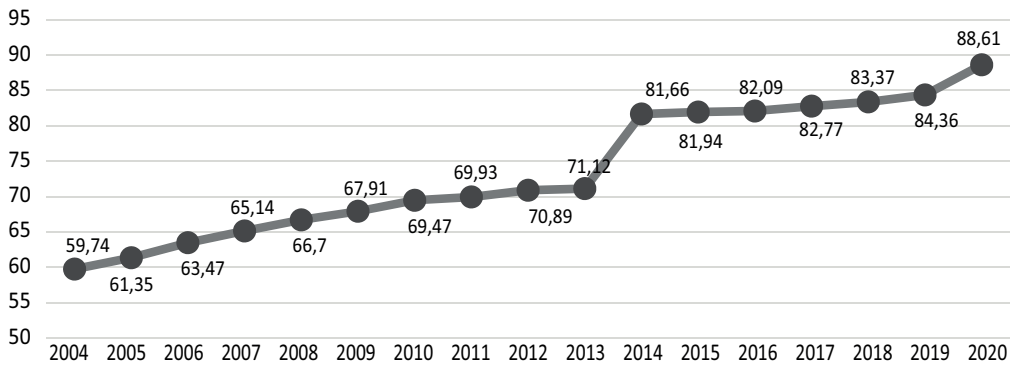

Рис. 2. Частка **денних ЗЗО (без спеціальних)**, у яких учні навчалися українською мовою (міські поселення), %

Побудовано авторами за інформацією зведеної таблиці № Д-7-8 «Відомості про мови навчання та вивчення мови як предмета у закладах загальної середньої освіти» за 2004/2005–2020/2021 н. рр.

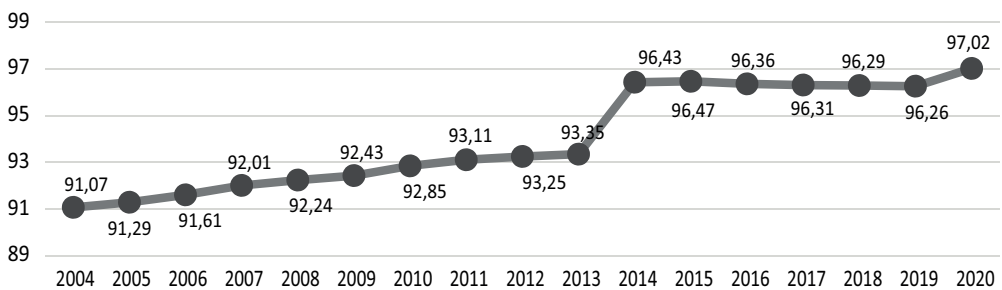

Рис. 3. Частка **денних ЗЗО (без спеціальних)**, у яких учні навчалися українською мовою (сільська місцевість), %

Побудовано авторами за інформацією зведеної таблиці № Д-7-8 «Відомості про мови навчання та вивчення мови як предмета у закладах загальної середньої освіти» за 2004/2005–2020/2021 н. рр.

У сільській місцевості за досліджуваний період відсоток ЗЗСО, у котрих учні навчалися українською мовою, збільшився на 5,95 %. Найістотніший темп приросту (3,08 %) відносно попереднього року зафіксовано на початок 2014/2015 н. р. Упродовж усіх років цей показник у сільській місцевості перевищував 90 %.

У табл. 2 наведено дані щодо динаміки загального контингенту учнів у денних ЗЗСО (без спеціальних закладів) та чисельності учнів, які навчалися українською мовою, протягом 2004/2005–2020/2021 н. рр.

Динаміка частки учнів, які навчалися українською мовою, у ден-

них ЗЗСО (загалом по Україні, у міських поселеннях та в сільській місцевості) упродовж 2004/2005–2020/2021 н. рр. відображена на рис. 4–6.

Згідно з рис. 4, загалом по Україні за досліджуваний період частка учнів, які навчалися українською мовою, збільшилася на 19,35 %. Найвищий темп приросту порівняно з попереднім роком зафіксовано на початок 2014/2015 н. р. (7,51%) і 2020/2021 н. р. (3,77 %).

Як видно з рис. 5, частка учнів, що навчалися українською мовою, у ЗЗСО міських поселень зросла за період на 25,28 %. Упродовж 2004–

Таблиця 2

Загальний контингент учнів (без учнів спеціальних ЗЗСО і спеціальних класів) та чисельність учнів, які навчалися українською мовою, у 2004/2005–2020/2021 н. рр.

Навчальний рік	Загальний контингент учнів (без учнів спеціальних ЗЗСО та учнів спеціальних класів), осіб			Чисельність учнів, які навчаються українською мовою, осіб			Частка учнів, які навчаються українською мовою, %		
	усього	місто	село	усього	місто	село	усього	місто	село
2004/2005	5 563 530	3 639 322	1 924 208	4 260 514	2 552 472	1 708 042	76,58	70,14	88,77
2005/2006	5 240 811	3 426 656	1 814 155	4 089 567	2 469 712	1 619 855	78,03	72,07	89,29
2006/2007	4 966 696	3 243 554	1 723 142	3 938 426	2 392 723	1 545 703	79,30	73,77	89,70
2007/2008	4 701 813	3 082 825	1 618 988	3 772 080	2 314 107	1 457 973	80,23	75,06	90,05
2008/2009	4 466 572	2 942 194	1 524 378	3 624 183	2 246 259	1 377 924	81,14	76,35	90,39
2009/2010	4 355 119	2 897 423	1 457 696	3 555 554	2 234 599	1 320 955	81,64	77,12	90,62
2010/2011	4 163 156	2 787 195	1 375 961	3 421 606	2 170 316	1 251 290	82,19	77,87	90,94
2011/2012	4 160 531	2 827 330	1 333 201	3 408 517	2 198 601	1 209 916	81,93	77,76	90,75
2012/2013	4 108 724	2 810 536	1 298 188	3 370 306	2 191 128	1 179 178	82,03	77,96	90,83
2013/2014	4 099 854	2 829 046	1 270 808	3 352 871	2 198 356	1 154 515	81,78	77,71	90,85
2014/2015	3 675 076	2 476 797	1 198 279	3 281 644	2 138 778	1 142 866	89,29	86,35	95,38
2015/2016	3 705 397	2 521 735	1 183 662	3 316 459	2 186 224	1 130 235	89,50	86,70	95,49
2016/2017	3 769 962	2 597 713	1 172 249	3 376 785	2 257 418	1 119 367	89,57	86,90	95,49
2017/2018	3 848 322	2 680 989	1 167 333	3 462 894	2 346 391	1 116 503	89,98	87,52	95,65
2018/2019	3 972 471	2 788 667	1 183 804	3 614 637	2 477 696	1 136 941	90,99	88,85	96,04
2019/2020	4 072 704	2 879 615	1 193 089	3 753 305	2 603 520	1 149 785	92,16	90,41	96,37
2020/2021	4 149 233	2 946 694	1 202 539	3 980 505	2 811 656	1 168 849	95,93	95,42	97,20

Складено авторами за інформацією зведеної таблиці № Д-7-8 «Відомості про мови навчання та вивчення мови як предмета у закладах загальної середньої освіти» за 2004/2005–2020/2021 н. рр.

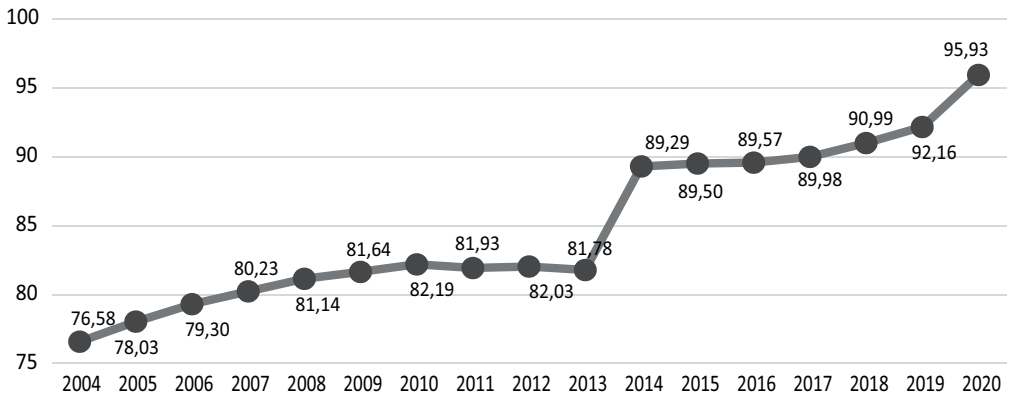

Рис. 4. Частка учнів (без учнів спеціальних ЗЗСО та спеціальних класів), які навчались українською мовою (загалом по Україні), %

Побудовано авторами за інформацією зведеної таблиці № Д-7-8 «Відомості про мови навчання та вивчення мови як предмета у закладах загальної середньої освіти» за 2004/2005–2020/2021 н. рр.

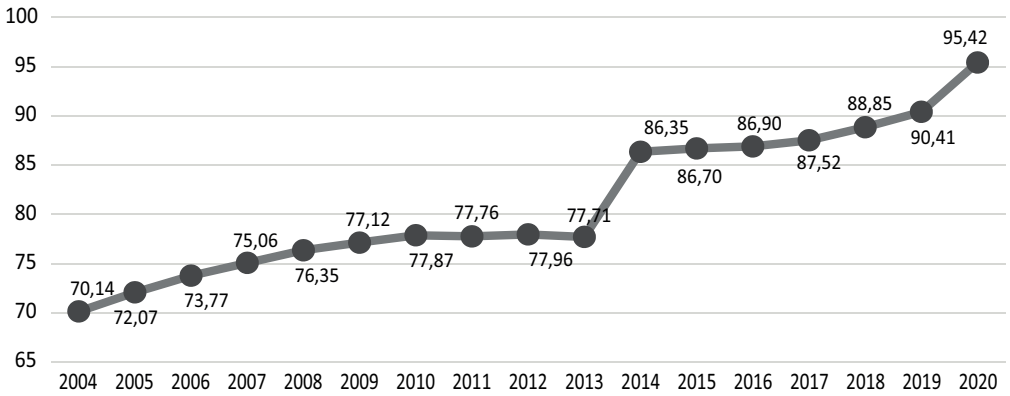

Рис. 5. Частка учнів (без учнів спеціальних ЗЗСО та спеціальних класів), які навчались українською мовою (міські поселення), %

Побудовано авторами за інформацією зведеної таблиці № Д-7-8 «Відомості про мови навчання та вивчення мови як предмета у закладах загальної середньої освіти» за 2004/2005–2020/2021 н. рр.

2013 рр. відбувалося поступове, незначне щорічне збільшення цього показника, а найвищі щорічні темпи приросту спостерігалися на початок 2014/2015 н. р. та 2020/2021 н. р. і становили 8,64 та 5,01 % відповідно.

У сільській місцевості відсоток учнів, що навчались українською мовою, за досліджуваний період збільшився на 8,43 % (див. рис. 6). Найістот-

ніший темп приросту (4,53 %) порівняно з попереднім роком припадає на початок 2014/2015 н. р. Протягом усіх років цей показник у сільській місцевості був досить високим – від 88,87 до 97,2 %.

У табл. 3 наведено дані щодо чисельності учнів, які навчались українською мовою, у ЗЗСО України на початок 2014/2015 і 2020/2021 н. рр. за

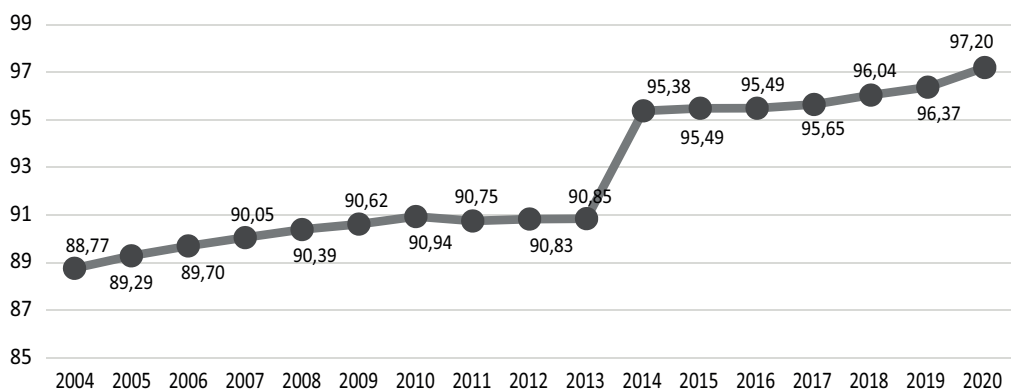

Рис. 6. Частка учнів (без учнів спеціальних ЗЗСО та спеціальних класів), які навчались українською мовою (сільська місцевість), %

Побудовано авторами за інформацією зведеної таблиці № Д-7-8 «Відомості про мови навчання та вивчення мови як предмета у закладах загальної середньої освіти» за 2004/2005–2020/2021 н. рр.

рівнями повної загальної середньої освіти (початкова, базова середня, профільна середня).

Наведені дані свідчать про збільшення у 2020/2021 н. р. частки учнів, які навчались українською мовою, порівняно з 2014/2015 н. р., особливо учнів старшої школи, що становить 96,4 %.

Для аналізу тенденцій розвитку освітніх показників охоплення уч-

нів, які навчались українською мовою, проведено порівняння в регіональному розрізі за 2004/2005 н. р. (табл. 4) та 2020/2021 н. р. (табл. 5).

Наведені в табл. 4 дані свідчать, що у 2004/2005 н. р. не було жодного регіону зі 100-відсотковою часткою учнів з українською мовою навчання. Середнє значення цього показника загалом по Україні становило 76,58 %. Найнижча їх частка спостерігалась

Таблиця 3

Чисельність учнів, які навчались українською мовою, у ЗЗСО (без учнів спеціальних закладів та учнів спеціальних класів) на початок 2014/2015 і 2020/2021 н. рр.

Освітній статистичний показник	2014/2015 н. р.	2020/2021 н. р.
Усього навчалось учнів у 1–4 класах	1 536 578	1 722 098
з них українською мовою	1 364 152	1 646 547
%	88,8	95,6
Усього навчалось учнів у 5–9 класах	1 710 508	1 983 020
з них українською мовою	1 533 855	1 905 738
%	89,7	96,1
Усього навчалось учнів у 10–11 (12) класах	427 990	444 115
з них українською мовою	383 637	428 220
%	89,6	96,4

Складено авторами за інформацією зведеної таблиці № Д-7-8 «Відомості про мови навчання та вивчення мови як предмета у закладах загальної середньої освіти» на початок 2014/2015 і 2020/2021 н. рр.

Загальний контингент учнів у ЗЗСО (без спеціальних закладів) та чисельність учнів, які навчалися українською мовою, у 2004/2005 н. р.

Регіон	Загальний контингент учнів, осіб			З них навчалися українською мовою, осіб			Частка учнів, які навчалися українською мовою, %		
	усього	місто	село	усього	місто	село	усього	місто	село
АР Крим	229 932	144 406	85 526	7935	5518	2417	3,45	3,82	2,83
Вінницька обл.	212 513	105 799	106 714	210 079	103 365	106 714	98,85	97,70	100,00
Волинська обл.	148 815	73 269	75 546	148 249	72 703	75 546	99,62	99,23	100,00
Дніпропетровська обл.	392 069	320 837	71 232	299 838	230 242	69 596	76,48	71,76	97,70
Донецька обл.	446 760	399 925	46 835	113 978	86 309	27 669	25,51	21,58	59,08
Житомирська обл.	177 425	103 097	74 328	174 753	100 432	74 321	98,49	97,42	99,99
Закарпатська обл.	184 116	67 679	116 437	157 816	58 125	99 691	85,72	85,88	85,62
Запорізька обл.	208 670	152 265	56 405	118 331	72 908	45 423	56,71	47,88	80,53
Івано-Франківська обл.	194 298	84 794	109 504	193 696	84 192	109 504	99,69	99,29	100,00
Київська обл.	221 113	134 838	86 275	217 531	131 256	86 275	98,38	97,34	100,00
Кіровоградська обл.	130 816	78 704	52 112	124 106	73 113	50 993	94,87	92,90	97,85
Луганська обл.	244 644	209 422	35 222	73 846	49 381	24 465	30,19	23,58	69,46
Львівська обл.	340 163	201 065	139 098	335 126	196 132	138 994	98,52	97,55	99,93
Миколаївська обл.	150 372	94 228	56 144	128 475	73 822	54 653	85,44	78,34	97,34
Одеська обл.	290 245	173 382	116 863	180 814	99 126	81 688	62,30	57,17	69,90
Полтавська обл.	185 255	111 738	73 517	178 584	105 067	73 517	96,40	94,03	100,00
Рівненська обл.	174 032	78 945	95 087	173 830	78 743	95 087	99,88	99,74	100,00
Сумська обл.	135 746	90 213	45 533	124 959	81 395	43 564	92,05	90,23	95,68
Тернопільська обл.	147 671	67 795	79 876	147 421	67 545	79 876	99,83	99,63	100,00
Харківська обл.	294 765	230 902	63 863	200 019	144 432	55 587	67,86	62,55	87,04
Херсонська обл.	143 791	83 945	59 846	117 961	61 728	56 233	82,04	73,53	93,96
Хмельницька обл.	182 189	102 830	79 359	180 834	101 568	79 266	99,26	98,77	99,88
Черкаська обл.	166 084	93 593	72 491	162 711	90 220	72 491	97,97	96,40	100,00
Чернівецька обл.	121 860	46 319	75 541	98 782	42 999	55 783	81,06	92,83	73,84
Чернігівська обл.	134 622	85 933	48 689	132 247	83 558	48 689	98,24	97,24	100,00
м. Київ	268 859	268 859	-	257 814	257 814	-	95,89	95,89	
м. Севастополь	36 705	34 540	2165	779	779	-	2,12	2,26	
Усього	5 563 530	3 639 322	1 924 208	4 260 514	2 552 472	1 708 042	76,58	70,14	88,77

Складено авторами за інформацією зведеної таблиці № Д-7-8 «Відомості про мови навчання та вивчення мови як предмета у закладах загальної середньої освіти» на початок 2004/2005 н. р.

у м. Севастополі (2,12 %), АР Крим (3,45 %), Донецькій (25,51 %), Луганській (30,19 %), Запорізькій (56,71 %), Одеській (62,3 %), Харківській (67,86 %) областях.

Серед міських поселень жодний регіон теж не мав 100-відсоткової

чисельності учнів, які навчалися українською мовою, при цьому загальною по Україні середнє значення цього показника дорівнювало 70,14 %. Найнижчі його значення фіксувались у м. Севастополі (2,12 %), АР Крим (3,82 %), Донецькій (21,58 %), Лу-

Таблиця 5

**Загальний контингент учнів у денних ЗЗСО (без спеціальних закладів)
та чисельність учнів, які навчались українською мовою, на початок
2020/2021 н. р.**

Регіон	Загальний контингент учнів, осіб			Із них навчались українською мовою, осіб			Частка учнів, які навчались українською мовою, %		
	усього	місто	село	усього	місто	село	усього	місто	село
Вінницька обл.	165 163	103 817	61 346	164 847	103 501	61 346	99,81	99,70	100,00
Волинська обл.	142 288	77 608	64 680	142 270	77 590	64 680	99,99	99,98	100,00
Дніпропетровська обл.	335 071	291 894	43 177	318 476	275 710	42 766	95,05	94,46	99,05
Донецька обл.	166 899	147 576	19 323	164 304	144 981	19 323	98,45	98,24	100,00
Житомирська обл.	137 497	93 580	43 917	137 301	93 384	43 917	99,86	99,79	100,00
Закарпатська обл.	169 413	72 290	97 123	148 775	64 534	84 241	87,82	89,27	86,74
Запорізька обл.	167 344	133 736	33 608	144 830	112 063	32 767	86,55	83,79	97,50
Івано-Франківська обл.	159 465	79 885	79 580	159 465	79 885	79 580	100,00	100,00	100,00
Київська обл.	230 388	152 834	77 554	230 151	152 597	77 554	99,90	99,84	100,00
Кіровоградська обл.	95 830	69 596	26 234	95 011	68 957	26 054	99,15	99,08	99,31
Луганська обл.	55 015	43 379	11 636	49 965	38 848	11 117	90,82	89,55	95,54
Львівська обл.	285 155	191 328	93 827	283 778	190 056	93 722	99,52	99,34	99,89
Миколаївська обл.	116 743	83 064	33 679	114 563	80 884	33 679	98,13	97,38	100,00
Одеська обл.	273 880	189 743	84 137	254 407	175 002	79 405	92,89	92,23	94,38
Полтавська обл.	135 981	95 792	40 189	135 834	95 645	40 189	99,89	99,85	100,00
Рівненська обл.	164 541	77 908	86 633	164 541	77 908	86 633	100,00	100,00	100,00
Сумська обл.	97 267	76 559	20 708	96 844	76 136	20 708	99,57	99,45	100,00
Тернопільська обл.	110 705	61 478	49 227	110 705	61 478	49 227	100,00	100,00	100,00
Харківська обл.	254 605	219 850	34 755	201 024	168 365	32 659	78,96	76,58	93,97
Херсонська обл.	111 439	74 375	37 064	108 165	71 217	36 948	97,06	95,75	99,69
Хмельницька обл.	137 215	95 617	41 598	137 058	95 460	41 598	99,89	99,84	100,00
Черкаська обл.	116 266	76 648	39 618	116 065	76 447	39 618	99,83	99,74	100,00
Чернівецька обл.	106 633	47 695	58 938	92 773	45 643	47 130	87,00	95,70	79,97
Чернігівська обл.	96 216	72 228	23 988	96 164	72 176	23 988	99,95	99,93	100,00
м. Київ	318 214	318 214	-	313 189	313 189	-	98,42	98,42	-
Усього	4 149 233	2 946 694	1 202 539	3 980 505	2 811 656	1 168 849	95,93	95,42	97,20

Складено авторами за інформацією зведеної таблиці № Д-7-8 «Відомості про мови навчання та вивчення мови як предмета у закладах загальної середньої освіти» на початок 2020/2021 н. р.

ганській (23,58 %), Запорізькій (47,88 %), Одеській (57,17 %), Харківській (62,55 %) областях.

У сільській місцевості в 9 регіонах спостерігалось 100-відсоткове навчання учнів українською мовою, а саме у Вінницькій, Волинській, Івано-Франківській, Київській, Полтавській, Рівненській, Тернопільській,

Черкаській і Чернігівській областях. Трохи менші значення цього показника зафіксовано в селах Житомирської (99,99 %), Львівської (99,93 %), Хмельницької (99,88 %), Кіровоградської (97,85 %), Миколаївської (97,34 %) областей. Найнижчою частка учнів, які навчались українською, була в сільських шко-

лах АР Крим (2,83 %), Донецької (59,08 %), Луганської (69,46 %), Одеської (69,9 %), Чернівецької (73,8 %), Харківської (87,4 %) областей.

Дані, наведені в табл. 5, демонструють, що повне охоплення учнів, які навчалися українською мовою, спостерігалось лише в трьох регіонах, а саме в Івано-Франківській, Рівненській і Тернопільській областях. Значно нижчий від середнього по Україні (95,93 %) відсоток учнів, які навчалися українською, спостерігався в Харківській (78,96 %), Чернівецькій (87 %), Закарпатській (87,82 %), Запорізькій (86,55 %), Луганській (90,82 %) областях, оскільки в цих регіонах поряд із українською учні навчалися російською й мовами національних меншин. Зокрема, російською мовою – в Харківській (21,04 % загалом по області, 23,42 % у містах, 6,03 % у сільській місцевості), Запорізькій (13,45, 16,21, 2,5 %), Луганській (9,18, 10,49, 4,46 %) областях та мовами національних меншин – у Чернівецькій (12,84, 4,3, 19,75 %), Закарпатській (12,01, 10,33, 13,26 %), Хмельницькій (0,11, 0,16, 0 %), Одеській (0,89, 0, 2,89 %), Львівській (0,33, 0,43, 0,11 %), Херсонській (0,06, 0,09, 0 %) областях і м. Києві (0,1 %).

У міських поселеннях 100-відсотковий контингент учнів навчався українською мовою в Івано-Франківській, Рівненській та Тернопільській областях.

У сільській місцевості в 14 регіонах спостерігалось 100-відсоткове навчання учнів українською. Досить високим цей показник був у селах Херсонської (99,69 %), Кіровоградської (99,31 %) і Дніпропетровської (99,05 %) областей. Нижчий від середнього по Україні (97,2 %) відсоток охоплення учнів спо-

стерігався в Чернівецькій (79,97 %), Закарпатській (86,74 %), Харківській (93,97 %), Одеській (94,38 %), Луганській (95,54 %) областях, оскільки в цих регіонах учні навчалися ще іншими мовами.

Отже, проведений аналіз засвідчив, що в кожному регіоні у 2020/2021 н. р. відбулися позитивні зміни в частині збільшення частки ЗЗСО з українською мовою навчання та чисельності учнів у них.

Наступним важливим освітнім показником, що характеризує впровадження державної мови в навчально-виховний процес ЗЗСО, є частка вчителів, які викладають українською окремі предмети. На початок 2020/2021 н. р. загалом по країні середнє значення цього показника дорівнювало 95,91 %. У п'яти регіонах спостерігалось 100-відсоткове викладання державною мовою, а саме в Київській, Полтавській, Рівненській, Чернігівській і Тернопільській областях. Показники, нижчі від середнього, зафіксовано в Запорізькій (82,78 %), Закарпатській (86,97 %), Луганській (92,25 %), Донецькій (92,68 %), Дніпропетровській (94,68) областях.

Варто зазначити, що на початок 2020/2021 н. р. освітній процес здійснювався в 14 486 денних ЗЗСО (без спеціальних закладів), де навчалось 4 149 233 учнів (без учнів спеціальних закладів і спеціальних класів) одинадцятьма мовами: державною (українською), дев'ятьма мовами корінних народів та національних меншин (болгарською, кримськотатарською, молдовською, німецькою, польською, російською, румунською, словацькою, угорською) й англійською.

Кількість шкіл і учнів у них за мовами навчання розподілили-

ся так: українська (13 611 ЗСО, 3 729 351 учень), молдовська (1 ЗСО, 176 учнів), польська (4 ЗСО, 929 учнів), російська (55 ЗСО, 17 975 учнів), румунська (69 ЗСО, 13 565 учнів), угорська (73 ЗСО, 13 963 учні), німецька (1 ЗСО, 160 учнів), декілька мов (672 ЗСО, 373 114 учнів, із них українською 251 154 учні).

Крім того, навчання проводилося двома мовами й більше, зокрема українською та англійською (1 ЗСО, 165 учнів), українською й болгарською (1 ЗСО, 46 учнів), українською і кримськотатарською (1 ЗСО, 64 учні), українською й молдовською (16 ЗСО, 2212 учнів), українською та польською (2 ЗСО, 157 учнів), українською й російською (603 ЗСО, 112 803 учні), українською та румунською (19 ЗСО, 2737 учнів), українською і словацькою (1 ЗСО, 138 учнів), українською й угорською (27 ЗСО, 3638 учнів), українською, російською та кримськотатарською (1 ЗСО, 450 учнів).

У статті проаналізовано розподіл 14 469 ЗСО за мовами, що вивчалися в цих закладах як предмет, а саме: українська мова – 1636 шкіл, англійська – 14 030, болгарська – 49, гагаузька – 5, іврит – 21, іспанська – 114, китайська – 19, кримськотатарська – 1, латинська – 4, молдовська – 21, німецька – 4601, новогрецька – 22, польська – 483, російська – 3844, румунська – 27, турецька – 4, угорська – 23, французька – 940, японська – 4, інші мови – 26 шкіл.

Держава постійно дбає про створення умов для кожного учня щодо визначеності в контексті здобуття освіти будь-якою мовою на вибір. У кожному закладі загальної середньої освіти надається можливість ви-

вчати мови як предмет і факультативно або в гуртках. Наведемо дані щодо чисельності таких учнів за мовами: англійська – 4 042 915 осіб, німецька – 624 947, російська – 588 380, французька – 131 584, польська – 77 281, іспанська – 16 409, болгарська – 8313, іврит – 4 765, молдовська – 2803, новогрецька – 2527, румунська – 2427, угорська – 2353 осіб.

Поглиблено вивчають мови 365 947 учнів, із них найбільша група вивчає: англійську – 277 933 особи, українську – 55 957, німецьку – 16 493, французьку – 8640, іспанську – 1830, іврит – 1512, російську – 1003 особи.

Таким чином, питання функціонування державної мови під час навчально-виховного процесу залишається одним із пріоритетних у сфері загальної середньої освіти. Поряд із цим стоїть завдання піклування про мови національних меншин і корінних народів, що є справою української нації та єдності суспільства. Трансформація мережі ЗСО, що відбувається на сучасному етапі розвитку загальної середньої освіти, свідчить про збільшення числа закладів і учнів, які навчаються українською мовою. Так, загалом по країні частка ЗСО, у котрих учні навчались українською, у 2004/2005 н. р. становила 81,03 %, у 2014/2015 н. р. – 91,84 %, у 2020/2021 н. р. – 93,96 %. Простежується також тенденція зростання кількості шкіл із навчанням мовами національних меншин: у 2004/2005 н. р. – 0,94 %, у 2014/2015 н. р. – 0,93 %, у 2020/2021 н. р. – 1,02 %.

Виконане аналітичне дослідження мовного середовища у сфері

загальної середньої освіти в різних регіонах України допоможе знайти шляхи до мовної інтеграції в нашій країні, а подальше успішне вирішен-

ня мовних питань сприятиме динамічному поступу держави, гармонійному розвитку суспільства загалом та окремої особистості.

Список використаних джерел

1. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
2. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16.01.2020 № 463-IX. URL: https://urst.com.ua/pro_povnu_zagalnu_serednyu_osvitu/st-5.
3. Про забезпечення функціонування української мови як державної : Закон України від 25.04.2019 № 2704-19-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#n149>.
4. Про корінні народи України : Закон України від 01.07.2021 № 1616-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1616-IX#Text>
5. *Євсєєва Г.* Перспективи подальшого розвитку державної мовної політики України. URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2011/2011_02\(9\)/11egpmru.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2011/2011_02(9)/11egpmru.pdf).
6. *Карлова В.* Державна мова як засіб формування національної свідомості українського суспільства. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej5/txts/07kvvsus.htm>.
7. *Лопушинський І.* Формування та реалізація державної мовної політики в галузі освіти України: досвід, проблеми та перспективи : монографія. Херсон : Олді-плюс, 2006. 456 с.
8. *Лопушинський І.* Державна мовна політика в Україні. Херсон : Олді-плюс, 2010. 478 с.
9. *Макарець Ю. С.* Державна мовна політика незалежної України. DOI: <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2019.40.1.13>.
10. *Романюк С.* Сучасні тенденції навчання української мови як державної. 2021. URL: <https://arher.chnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/2183>.
11. *Стечак Г., Ягело С.* Мовна політика в Україні за часів незалежності: проблеми і перспективи. URL: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/53253/2/2020_Stechak_H-Movna_polityka_v_Ukraini_143-145.pdf.
12. *Чередник Ю.* Мовне планування як складова державної мовної політики: теоретико-методологічний аспект. URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_01\(4\)/10сymtma.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_01(4)/10сymtma.pdf).
13. *Гапон В. В., Шараєвська М. І., Цоколенко Є. П.* Аналіз результатів експериментальних розрахунків освітніх індикаторів для оцінювання стану загальної середньої освіти. *Освітня аналітика України*. 2019. № 1 (5). С. 88–98. DOI: <https://doi.org/10.32987/2617-8532-2019-1-88-98>.
14. *Гапон В. В., Барабаш О. А.* Інформаційно-аналітичне забезпечення формування та аналізу статистичних показників закладів загальної середньої освіти. *Освітня аналітика України*. 2019. № 3 (7). С. 18–31. DOI: <https://doi.org/10.32987/2617-8532-2019-3-18-31>.
15. Відомості про мови навчання та вивчення мови як предмета у закладах загальної середньої освіти Міністерства освіти і науки України, інших міністерств і відомств та приватних закладах (без спеціальних шкіл / шкіл-інтернатів) (2019/2020 та 2020/2021 н. рр.) : інформ. бюл. Київ, 2021. 200 с. URL: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2020/12/BYULETEN-MOVI-NAVCHANNYA_2020-2021_compressed.pdf.

Valentyna Gapon

Ph. D. (Pedagogy), SSI «Institute of Educational Analytics», Kyiv, Ukraine, gapon@mon.gov.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7521-5450>**Eugenia Tsokolenko**

SSI «Institute of Educational Analytics», Kyiv, Ukraine, tsokolenko@mon.gov.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1299-4316>**STATE AND DEVELOPMENT OF THE LINGUISTIC ENVIRONMENT
IN THE LEARNING PROCESS IN THE SEGMENT OF GENERAL
SECONDARY EDUCATION**

Abstract. *At the present stage of the development of general secondary education, one of the most important issues is to provide students with the opportunity to study using the state language in general secondary education institutions (GSEI). The purpose of the article is a comparative analysis of the educational indicators of the languages of instruction and offered language courses in the general secondary education by the regions. Current problems in the linguistic field are considered, changes in the legislation regarding this issue are studied, educational indicators impacting government's language are determined, socio-demographic factors are examined, in particular the number of language courses, their teaching by regions, the number of institutions and students receiving instruction in the state language, in the languages of national minorities, languages of indigenous peoples. The analysis is based on the information in the summary table № D-7-8 "Information on languages of instruction and language courses in general secondary education institutions" by regions and types of area (urban settlements, rural areas) for the period of 2004/2005-2020/2021 academic years. The distribution of GSEIs by languages of instruction and students in these institutions was studied by categories: training is conducted exclusively in one language; training is conducted in two languages or more; language is studied as a course, optional, or in study groups. The share of day GSEIs and their students studying in Ukrainian and other languages of instruction (Russian, Romanian, Bulgarian, Hungarian, Moldovan, Crimean Tatar, etc.) was calculated and analyzed, which allows determining trends in the introduction of the Ukrainian language in the educational process, the role of the languages of the minority and indigenous peoples in certain regions of Ukraine. The results of the analytical research of the linguistic environment in the educational process will help to find ways to develop a government's language policy and facilitate a successful resolution of language issues to contribute to the harmonious development of the state, the society as a whole, and the individuals.*

Keywords: *general secondary education, government language policy, educational indicators on languages of instruction, state Ukrainian language, languages of national minorities, languages of indigenous peoples, general secondary education institutions, contingent of students.*

References

1. Verkhovna Rada of Ukraine. (2017). *About education* (Act No. 2145-VIII, September 5). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].
2. Verkhovna Rada of Ukraine. (2020). *About complete general secondary education* (Act No. 463-IX, January 16). Retrieved from https://urist.com.ua/pro_povnu_zagalnu_serednyu_osvitu/st-5 [in Ukrainian].

3. Verkhovna Rada of Ukraine. (2019). *On ensuring the functioning of the Ukrainian language as the state language* (Act No. 2704-19-VIII, April 24). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#n149> [in Ukrainian].
4. Verkhovna Rada of Ukraine. (2021). *About the indigenous peoples of Ukraine* (Act № 1616-IX, July 1). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1616-IX#Text> [in Ukrainian].
5. Yevsieieva, H. (2011). Prospects for further development of the state language policy of Ukraine. Retrieved from [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2011/2011_02\(9\)/11egppmu.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2011/2011_02(9)/11egppmu.pdf) [in Ukrainian].
6. Karlova, V. V. (n. d.). *The state language as a means of forming the national consciousness of Ukrainian society*. Retrieved from <http://academy.gov.ua/ej/ej5/txts/07kvvsus.htm> [in Ukrainian].
7. Lopushynskiy, I. (2006). *Formation and implementation of state language policy in the field of education in Ukraine: experience, problems and prospects*. Kherson: Oldi-plius [in Ukrainian].
8. Lopushynskiy, I. (2010). *State language policy in Ukraine*. Kherson: Oldi-plius [in Ukrainian].
9. Makarets, Yu. S. (2019). *State language policy of independent Ukraine*. Retrieved from <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2019.40.1.13> [in Ukrainian].
10. Romaniuk, S. (2021). *Current trends in teaching Ukrainian as the state language*. Retrieved from <https://archer.chnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/2183> [in Ukrainian].
11. Stechak, H., & Yahelo, S. (2020). *Language policy in Ukraine since independence: problems and prospects*. Retrieved from http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/53253/2/2020_Stechak_H-Movna_polityka_v_Ukraini_143-145.pdf [in Ukrainian].
12. Cherednyk, Yu. (2010). *Language planning as structure element of the state language policy: theoretical and methodological aspect*. Retrieved from [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_01\(4\)/10cymtma.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_01(4)/10cymtma.pdf) [in Ukrainian].
13. Gapon, V. V., Sharaievska, M. I., & Tsokolenko, Ye. P. (2019). Analysis of the results of experimental calculations of educational indicators in order to assess the state of general secondary education. *Educational Analytics of Ukraine, 1*, 88–98. Retrieved from <https://doi.org/10.32987/2617-8532-2019-1-88-98> [in Ukrainian].
14. Gapon, V. V., & Barabash, O. A. (2019). Information and analytical support for the formation and analysis of statistical indicators of general secondary education. *Educational Analytics of Ukraine, 3*, 18–31. Retrieved from <https://doi.org/10.32987/2617-8532-2019-3-18-31> [in Ukrainian].
15. SSI «Institute of Educational Analytics». (2021). *Information on languages of instruction and study of the language as a subject in general secondary education institutions of the Ministry of Education and Science of Ukraine, other ministries and departments and private institutions (excluding special schools / boarding schools) (2019/2020 and 2020/2021)*. Kyiv. Retrieved from https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2020/12/BYULETEN-MOVI-NAVCHANNYA_2020-2021_compressed.pdf [in Ukrainian].